

Opponensi vélemény SZOVÁK KORNÉL: Supplementum ad Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae, A–I, Pars prima et secunda (Budapest 2011) című akadémiai doktori értekezéséről

Megvan a szótáraknak is a maga sorsa, és a Magyarországi Középkori Latinság Szótára nagyon sok érdekes sorsfordulattal és máig ható sors adta következménnyel rendelkezik.

Előljáróban le kell szögezmem: a bírálatra beadott 457 oldalas munka sikeresen megvalósította célkitűzését, kézzelfogható eredményeit a Magyarországi Középkori Latinság Szótára következő kötetekben tudjuk majd hasznosítani. A szerző a dolgozat formai követelményeinek teljes mértékben megfelelő írásművet készített. A jelölt a Szótár második kötetének munkálataiba kapcsolódott be (1991-ben jelent meg), a negyedik kötetet már Boronkai Ivánnal együtt készítették elő kiadásra (1993-ban jelent meg), az ötödik kötet pedig már Szovák Kornél neve alatt látott napvilágot 1999-ben, tehát a jelölt kellő szakmai tapasztalat és tájékozottság birtokában készíthette el dolgozatát.

A beadott mű két nagy tematikus egységből áll, jól tagolt és áttekinthető. Az első részben a Szótár történetét írja meg a jelölt és kimerítően elemzi a hosszú idő során sok változásnak alávetett készítési elveket és a megvalósult gyakorlatot. Lépésről lépésre tárul föl az olvasó előtt a szótárkészítés összetett világa. A második – lényegesen nagyobb részben – egy valódi szótárat kapunk. Talán furcsán hangzik, de a dolgozat mindkét része izgalmas olvasmány. Meglátásom szerint választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a Szótár miért tart *még* csak az I betűnél, vagy, hogy miért is tarthat *már* az I betűnél. Úgy tűnik, hogy ami sok évvel ezelőtt súlyos hátránynak tűnt és késleltette a Szótár megjelenését, most nem egyszer a javára vált. Elsősorban az óriási mennyiségű szövegkiadásra gondolok, amely sajnos nem járt együtt minden esetben minőségileg is kifogástalan végeredménnyel. A szótárírók tapasztalata ekkor hívja segítségül – többek között – a paleográfiát és a józan kritikát.

Rögtön az Előszóban tisztázódik a kérdésfelvetés és a summázat is, ez utóbbi, filológiai munka esetén szokatlan módon, számokban fejezhető ki a legegyszerűbben. Az eddig megjelent tizenkétezer szócikk mintegy ezer újabbal bővíthető, ez azt jelenti, hogy a hibahatár megbízhatóan tíz százalék alatt keresendő. Ha tekintetbe vesszük a Szótár történetének zezugos fordulót, akkor világossá válik előttünk, hogy Szovák Kornél jeles munkát végzett, pontosabban fogalmazva, Szovák Kornél elődeitől megtanulta (itt hadd emeljem ki ismét Boronkai Ivánt), hogyan kell jeles munkát végezni és ezt a kötelező hagyományt ma már ő képviseli a munkatársaival együtt. A bírálatra benyújtott akadémiai doktori értekezés azonban teljesen a saját kutatásai gyümölcseinek tekintendő.

A szótártörténeti összefoglalót akár tudománytörténetnek is nevezhetjük, ám elemzése mindenképpen rengeteg tanulsággal szolgál a Szótár jövőjének alakításában, egyszerűbben fogalmazva: a Szótár belátható időn belüli megjelentetésében és mutatis mutandis hasonló, nagy volumenű filológiai vállalkozások megszervezésében is.

Könyvészet és rövidítésjegyzék

A két rész határán helyezkedik el a tekintélyes mennyiségű és minőségű *Könyvészet és rövidítésjegyzék*. E bibliográfia külön érdeme, hogy a Szótárról eddig

akár itthon, akár külföldön megjelent kritikákat és ismertetéseket *Supplementa ad Lexicon* és *Recensiones registrationesque* címmel a teljesség igényével sorolja fel, valamint gondosan regisztrálja a menetközben felgyülemlett *Addenda et corrigenda* típusú részeket, ezzel is hathatósan segítve a Szótár használóit. Mindezekből egyértelműen kiolvasható, hogy a Szótár jelentős egykori és mai határainkon messze túlmutató valódi nemzetközi érdeklődésre számot tartó vállalkozás, amelynek alakulását a nemzetközi tudományos élet figyelemmel kíséri és előkelő helyen értékeli. A középkor kutatói előtt jól ismert periodikák közül talán egy kevésbé forgatottat szeretnék kiemelni: a *Salesianum* című folyóiratot, amely félreérthetetlenül jelzi, hogy a középkori magyarországi latinság profán és egyházi terminológiája egyaránt érdekes lehet a külföld számára.

Hiányként kell elkönyvelnünk, hogy egy-két tétel könyvészeti leírása itt nem található. A jelölt Gyöngyösi Gergely *Vitae fratrum* című rendtörténeti művét is alaposan kiaknázta, ám Hervay Ferenc 1988-as kritikai kiadásának adatait csak az ötödik kötet megfelelő helyén, továbbá Szalkai Balázs ferences rendtörténetének – *Chron. F. M. O.* – a feloldását is csak a második kötetben találjuk meg.

Pars prima

Mielőtt a dolgozat nagyobbik, szótár részének elemzésébe kezdenénk, a Szótárban követett helyesírásról kell beszélnünk. A szócikkek követik az elolvasott forrás középkori írásmódját, míg a szótár egységeinek besorolását a klasszikus latin helyesírással a latin ábécé határozza meg. A *conscolaris* tétel viszont mindenütt középkorias maradt *sc*-vel, pedig a Georges szótár is az *sch*-val írt változathoz irányítja a keresőt.

Itt találjuk ábécé rendben a Szótárba korábban fel nem vett szavakat, tehát a teljesen új szócikkeket az A-tól az I betűig terjedő mintegy ezer tételt. A régi, azaz a korábban is már valamilyen mértékben feldolgozott szerzők mellett érdemes az újakra figyelni. A régiek közül is dicséretesen kiemelkedik a minap „felfedezett”, kétszáz sornyi Janus Pannonius panegyricus, ezáltal a költő jelenléte hangsúlyosabbá vált. Megtalálható még Bárczi Ildikó *Ars compilandi* című prédikációs gyűjtése, amely pl. a *Pécsi Egyetemi Beszéd* mellett a középkori liturgia világának egy nagyon fontos és az utóbbi években kellően méltatott forráscsoportja. És az újak: Végh András nagy korpusza Buda város középkori helyrajzáról sem kerülte el a jelölt figyelmét, ennek köszönhetően a középkori régész latin okleveles bűvárlatai sok értékes és érdekes adattal ajándékozták meg a Szótárat. Dreska Gábornak a pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének okleveleit feldolgozó, minap megjelent három kötetének jelenlétén nem kell csodálkoznunk, különben is az oklevélgyűjtemények a szótárkészítők hagyományos és hálás vadászterületét alkotják. Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius és a pálos Gyöngyösi Gergely írásainak fokozottabb és (részben visszamenőlegesen) ellenőrzött bevonása a szerkesztés horizontjának állandó szélesedését, a témák örvendetes bővülését eredményezte. A további (és erősen szubjektív) felsorolástól most tartózkodom, az eddigiekkel csupán a jelölt szakirodalmi érzékenységét és széles látókörét szerettem volna érzékeltetni: a legfrissebb publikációkból tudja a Szótárat a kutatásokkal egy szinten tartani. Ezért valójában minden szótárhasználó hálás lehet.

Néhány kiragadott példát kell említenem:

Az *anthropos* (124. p.) szócikkben a szó görög átírása általában a görög átírások problémájára figyelmeztet, de csak itt, mert a megjelent kötetek e tekintetben kifogástalanok.

Az *agminarium*, -ii, n. (119. p.) értelmezése így hangzik: „instrumentum quoddam ad missam pontificalem peragendam pertinens – püspöki liturgikus eszköz”. Ez teljesen egyértelműen kiderül az 1524-ből származó oklevélből, ám semmi több. Ilyen esetben, szívesen kiegészíteném a magyar értelmezést azzal a zárójelbe tett kitételrel, hogy „közelebből nem meghatározható”. A nagy szótárak egyike sem tartalmazza. Nem tartom kizártnak, hogy a scriptor sort vagy szót tévesztett és az utána következő *aspersorio argenteo*ból gyártotta az *agminario* alakot.

Az *antoralis* (124. p.) „anti-feleség” szó teljesen érthető, egy kissé azonban szokatlan, bár roppant találó megfogalmazása e tényállásnak egy szótárban.

A *certioratio* (141. p.) „megerősítés, biztosítás” értelmezése során a Friedberg-féle kánonjogi edícióra történik hivatkozás, helyesen és pontosan, de nem a kánonjogban megszokottak szerint. Az idézet ugyanis a *Liber Sextus* végén lévő, többségükben római jogi eredetű jogelvek, a *Regulae Iuris* között található, és a mai kánonjogi szakirodalom a következő minta szerint ajánlja az erre való hivatkozást: VI R. I. 31. Természetesen ezután zárójelben fel lehet tüntetni Friedberg kiadásának második kötetét és a hasábszámot.

A magyarul furcsán hangzó „kereszténytárs” *conchristianus* (153. p.) nem lehetne inkább „felebarát”?

Pars secunda

E terjedelmes rész (231–441. p., petittel szedve) azokat a viszonylag ritkább előfordulású szavakat tartalmazza, amelyek új jelentésárnyalattal gazdagítják a már megjelent szócikkeket. Emiatt e lemmák mellől hiányzik a latin értelmezés és a magyar fordítás.

Az *aedificatorius* (238. p.) lemmához Gyöngyösi *Vitae fratrum*ának elején Eusebiusról megtudjuk, hogy a *verbum aedificatorium* volt rá jellemző¹, az 1431-ben megválasztott Ferenc általános perjel ajkát is csak *sermo aedificatorius* hagyta el². Talán nem fölösleges megjegyeznünk, hogy e részben – ugyan nem ennél a mondatnál – Gyöngyösi forrása Kempis Tamás volt: a *verbum aedificatorium* és a *sermo aedificatorius* kifejezések nagyon is beleillenek a devotio moderna gondolkörébe. Hasonló módon az *aedificatio* példatárát is tudnánk bővíteni.³

Az *auspex* (266. p.) értelmezésénél a magyar nyelvű magyarázat ösztönzött a további szótárhasználatra: „házasságszerző ill. eskető pap”. Az „ill.” nyilván nem azt jelenti, hogy az eskető pap egyben házasságszerző is. Az *auspex* 'madárjós, jövendőmondó' jelentése mellett átvitt értelemben azt a személyt is jelöli,

¹„Dum artuum refocillandi gratia aut alia urgente causa domum egredi contigisset, extunc ipse in medio fratrum considens semper aliquod verbum aedificatorium de Deo vel de Scripturis vel etiam de moribus, interdum elegantes facetias praeponebat.” Gyöngyösi: *Vitae fratrum*, c. 12, p. 46.

²„Semper sermo aedificativus ex ore mellito fluebat.” Gyöngyösi: *Vitae fratrum*, c. 44, p. 90.

³Vö. „ad aedificationem proximorum”, Gyöngyösi: *Vitae fratrum*, c. 50, p. 103. ad: *aedificatio*, LLmaeH I, 1 (1987), 1 b; a példákat még sorolhatnók, kiegészítve akár Gyöngyösi más munkáival is.

aki a házasság megkötésénél, az ajándékok átvételénél játszik fontos szerepet (Ehestifter; *παράνυμφος* vel *παρὰνύμφιος*), azaz a 'vőfély'.

A *habituus*, *-are* – „(be)öltöztet” (403. p.) magyarázatánál Gyöngyösi *Vitae fratrum*ából vett idézetben a gépelési hibát javítva, helyesen: „ad *suscipiendos* novitios”.

Az *incubo*, *-are* lemmánál (421. p.) a megjelent szótárhoz képest jelentésbeli többlet állapítható meg, a kettőspont után azonban ezt, azaz, hogy „tartózkodik valahol”, hiába várjuk.

Az *iniungo*, *-ere* lemmánál (428. p.) olvashatjuk, hogy „összekulcsolja ti. a kezét”. A *ti. a kezét* kitétel fölöslegesnek tartom, az idézett szövegből kiderül, hogy tényleg erről van szó, vagy egy kicsit másról is. A szerzetesi fogadalomtétel során a fogadalmat tevő szerzetes összekulcsolt kezét előljárója kezébe helyezi és ezzel mintegy teljesen lemond saját akaratáról és átadja magát feljebbvalója rendelkezésére. Tehát összekulcsolja a kezét, de nem imára. Mindenesetre a locus forrására – a kartauzi statútumokra – való utalás véletlenül maradhatott benne a szócikkben; ráadásul a forráskiadvány ismeretének hiányában képtelenség kideríteni, vajon mit is takar a hivatkozás. A megjelent ötödik kötethez képest e jelentésbeli többlet feltüntetését indokolt kiegészítésnek tartom.

Pars tertia

A középkorban keletkezett latin–magyar szószedetek lemmái vannak ábécébe rendezve, a megfelelő szóanyag értékeléséhez ez a gyűjtemény elsősorú segítség jelent.

A sajtóhibák

A különösen a régebbi oklevélkorpuszok által tömegesen terjesztett rossz olvasatok és sajtóhibák fényes pályát futnak be és rendszerint egy-egy szótárban kötnek ki. E dolgozatban is sok példát gyűjtött össze Szovák Kornél. Jelenlétüket talán azzal lehet (és úgy tűnik) kell is indokolni, hogy ez a legbiztosabb módja a figyelemfelkeltésnek és az óvatosságra való felhívásnak.

Érdeemes elgondolkodni azon is, hol a határ a sajtóhiba és a rossz olvasat között. Bonfininél a *frarem* (393. p.) olvastán nyilván már kis gyakorlattal is a kontextusból adódik a *fratrem* alak, az *ignomina* (409. p.) olvastán az *ignominia* jut rögtön az eszünkbe. Az *alinearum* (244. p.) alakot elég nehéz értelmesnek felfogni, ott is áll mellette, hogy *vide alieno*, *-are*, ahol viszont egy másik oklevélszöveget találunk. A helytelen alaknál hivatkozott oklevélszöveg is rossz (*alienarum*), amit a nemrégiben az interneten nyilvánosan hozzáférhetővé tett D1 felvételek alapján tudott a jelölt *alienatumra* javítani. Az *aluci* (246. p.) alak az *alvei* félreolvasása, javítása szintén a levéltári adatbázis bevonásával sikerült. A *coadvivo* (146. p.) vagyis „quoad vivo” szerintem egyszerű és a középkorban nem ritka egybeírás következménye. Érdeemes lenne fontolgatni, vajon ezt a típust nem kellene-e egyszerűen mellőzni. Hol a határ? Mindenesetre tanulságos, hogy a jelölt ezekre is figyelt és ezeket is összegyűjtötte.

Az *aggratulor* (242. p.) alak érdekessége, hogy a lemma szövegében már a helyes *aggratulari* található, ám a következő oldalon (242. p.), immár helyesen megismétlődik a szócikk. Tehát itt egy egyszeri és egyszerű dolgozatírás-közbeni elgépeléssel állunk szemben.

Cselesebb a félreolvasás, amikor értelmes szó az eredmény, és a hiba csak a kontextus fényében derül ki: a *firmitatem* (389. p.) valójában *ad fraternitatem Corporis Christi* akart volna lenni a 15. század végén, csak éppen négy évszázaddal később felületesen olvasták el.

Vannak szövegkiadások, amelyek híresek arról, hogy mennyire hibásak, most csak egyet emelnék ki: a pálos konstitúciók 1970-es évekből származó, latin kísérszöveggel ellátott kiadását óvatosan kell forgatnunk. Ebből került be a szótárba a *concluendo* mint romlás a *concludendo*-ból.

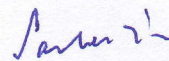
Más jellegű kérdés: a kritikai kiadás oldalszáma mellett kell-e még a kritikai kiadásban a margón feltüntetett eredeti kézirat oldalszámára is hivatkozni? Gyöngyösi *Vitae fratrum* adatainak ellenőrzése során lettem erre figyelmes. Induljunk ki abból, hogy *entia non sunt multiplicanda*, és akkor talán megelégelhetünk a kritikai kiadás oldalszámával.

Záró megjegyzések

A lemmákat szóra bírni komoly munka: a Magyarországi Középkori Latinság Szótára már rendelkezik azzal a mennyiségű és minőségű adattal, hogy a magyar középkor egyes korszakainak szóanyagáról a valósághoz közeli képet alkothassunk. Az erre vonatkozó értékes utalások és eszmefuttatások végérvényes kidolgozása nem volt és nem lehet a jelen értekezés tárgya, ám a későbbiekben – a Szótár kiteljesedésével párhuzamosan – a jelölttől e tárgykörben joggal remélünk még olvasnivalót. Hogyan és mikor kerültek a magyarországi latinság látókörébe az újonnan létrejött szavak? A szorosán vett lexikográfia illetékességét ezek a kérdések már meghaladják. Példának elég legyen arra utalnunk, hogy egyetem nem lévén a középkori Magyar Királyságban, nyilván külföldet járt diákjaink hoztak magukkal kódexeket, azaz latin szövegeket új tudományos kifejezésekkel és fordulatokkal. Ezek mintaszerű feldolgozását megtaláljuk a Szovák Kornél szerkesztette Magyarországi Középkori Latinság Szótárban.

Szovák Kornél akadémiai doktori értekezése jelentős tudományos – jelen esetben latin lexikográfiai – eredményeket tartalmaz, amelyek komoly mértékben emelik a Magyarországi Középkori Latinság Szótára minőségét. A szótár használói megbízható és a középletin kutatások mai állását tükröző adatokat nyerhetnek munkájuk során. Mindezek alapján a mű elfogadását és nyilvános vitára bocsátását melegen javaslom.

Budapest, 2011. augusztus 28.

Sarbak Gábor